

НОВІ ФОЛЬКЛОРНІ ЯВИЩА ХХ СТОЛІТТЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДОСЛІДЖЕНЬ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

У завдання фольклористів нашого часу входить насамперед збирання конкретного матеріалу, спостереження над живим життям, – а далі вже аналітичне вивчення, яке тільки і може дати основу для синтетичних висновків.

Максим Рильський

Розмірковування М. Рильського про «безглузді» постійні епітети, а також «оригінальні» («непостійні») епітети стосуються жанрів давніх і добре вивчених (зокрема, дум), але ми можемо зробити спробу застосувати ті самі характеристики і до нових фольклорних явищ ХХ ст. Як приклад, розглянемо феномен вишивання написів на текстильних виробах кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

Ключові слова: Максим Рильський, нові фольклорні явища ХХ ст., постійні епітети, рушник, вишиті написи.

M. Rytsky's thoughts about «meaningless» constant epithets, as well as «original» («not constant») epithets are just related to long-stated and well-known genres (particularly, *dumy*), but we can make an attempt to apply the same characteristics to new folklore phenomena of the 20th century. As an example, let us consider the phenomenon of inscriptions embroidering on textile from the late 19th till the first half of the 20th century.

Keywords: Maksym Rytskyi, new folklore phenomena of the 20th century, constant epithets, rushnyk, embroidered inscriptions.

Максим Рильський наполягав на тому, що дослідникам народної творчості потрібно зосереджуватися не тільки і навіть

не стільки на давніх жанрах, скільки на нових явищах українського фольклору.

Приміром, у статті «Золоті розсипи народної мудрості» він неодноразово наголошував, що «у центрі нашої уваги повинна стояти сучасність» [7, с. 70]. А його спостереження над тим, що «чим давніша була пісня, казка чи легенда, тим блискучіше палали очі в аматорів старовини; чим більше пісня, казка чи легенда наближалась до сучасності, тим менший інтерес викликала вона у тих аматорів; разом з тим записувався і досліджувався майже виключно селянський фольклор, фольклору робітничому не приділялося майже ніякої уваги» [7, с. 69], і висновки про те, що процес творення новітнього фольклору «становить одну з найцікавіших проблем для дослідника» [7, с. 79–80], незважаючи на тогочасні ідеологічні підтексти, загалом – у глобальному сенсі – актуальні й сьогодні.

Виникнення нових форм фольклору – занепад традиції чи закономірне явище?

Під впливом нових явищ життя народ-творець знаходив і форми для змалювання цих явищ. Це не було зреченням традиції: все краще, все позиточне, засвоюючи і переосмислюючи, використовував і використовує народ у своїй творчості. Але поряд ішло й шукання нових поетичних шляхів та засобів, шукання не сказаного досі слова для означення не бачених досі подій, явищ, речей. Цей процес, аналогічний до такого ж процесу в літературі, триває й нині. Він становить одну з найцікавіших проблем для дослідника.

Максим Рильський

Візьмемо для прикладу явище вишивання написів на текстильних виробах (переважно – на рушниках), що у кінці XIX ст. – на початку XX ст. в українській культурі тільки-но

починало зароджуватися. Як уже достеменно з'ясовано, вишитими написами зазвичай були твори не авторські, а ті, які активно побутували в усній народній культурі, – прислів'я і рядки з народних пісень.

У цю епоху (на зламі XIX – XX ст.) в суспільстві вже було розуміння необхідності збирання фольклорних зразків. Фольклористи-збирачі тоді активно записували від інформантів такі тексти (а серед них і прототексти вишитих написів) – але саме ті, що виконували в усній формі.

Водночас, практично одразу на момент виникнення традиції вишивання написів на текстилі (у першій половині XX ст.), воно було оголошено не тільки не вартим серйозної уваги науковців, але й таким, що призводило до занепаду народної культури, тобто фактично шкідливим явищем. Пізніше вчені стали покликатися на такі характеристики новітніх явищ, як «зіпсоване», «спотворене», що було, зокрема, зазначено в авторитетному джерелі – «Українських узорах» (1927, «Передньому слові») Олени Пчілки, яка, як відомо, боролася за чистоту народного мистецтва [4, с. 2].

Про негативні дослідницькі оцінки новітніх явищ фольклору згадує і Максим Рильський у вступі до книги «Українська народна поетична творчість. Дожовтневий період» (1958): «Фольклористи, так би мовити, старого складу дуже любили говорити про справді народні й не справді народні (фальсифіковані) твори. “Золотим фондом” фольклору вони вважали, розуміється, тільки оті, “справді народні” твори» [5, с. 499]. При цьому, очевидно, що М. Рильський засуджував таку категоричність в оцінці новотворів (і йдеться тут не про ідеологічно забарвлені зразки).

Проте ситуація мало змінилася й у другій половині XX ст., коли у своїй відомій статті «Доля на рушникові» (1988) Іван Гончар називав такі вишивки «простим копіюванням» [2], адже вишивальниці використовували за взірці друковані схеми для рукоділля, які могли містити вже готові сюжети з напи-

сами. Щоправда, І. Гончар наголошував і на зворотному: «Народ, у своїй кращій мистецькій масі, ніколи в чистому вигляді не сприймав чужинських впливів, а завжди переосмислював їх по-своєму, надавав цим запозиченням свого національного характеру, забарвлював те «копіювання» рідними мотивами своєї душі» [2, с. 28].

Аналогічні міркування щодо виникнення нових фольклорних явищ, а також їхнього природного взаємозв'язку з друкованою літературою висловлював і М. Рильський: «Не тільки народна творчість з давніх-давен увіходила своїми елементами в літературу, але й література увесь час різними шляхами проникала в народні маси, засвоювалась ними і – це треба підкреслити, – як правило, редагувалась ними. Тут уже виявлялась колективність у творенні, чи, вірніше, відтворенні, чи, ще вірніше, у співтворчості у часі. А анонімність, як бачимо, зовсім не є абсолютно невід'ємною ознакою пісень, що виконувались народом як народні і записувались фольклористами як народні» [5, с. 500]. У другій частині наведеної щойно цитати бачимо і важливі спостереження над такими «класичними» ознаками фольклору, як колективність й анонімність.

Колективність, згідно з поглядами М. Рильського, не обов'язково означає «одночасну творчість колективом» (хоч і такі випадки є). За висновками вченого, частіше все ж відбувається «колективне творення в часі»: «Це означає: автор А чи Б творить пісню, казку чи розповідь і т. ін. Ця пісня, казка, розповідь і т. ін. подобається товаришам, спочатку найближчим, вони підхоплюють її й починають виконувати, вносячи свідомо й несвідомо свої поправки, варіації, додатки (іноді спричинені прямо “злобою дня”)... А далі йде за законами кола на воді: все ширше й ширше, і вже кінець кінцем не видно, відкіль власне той рух на воді почався... Колективне творення

в часі – це є власне редагування широкими творчими колами тієї чи іншої речі, складеної певним індивідом» [8, с. 96].

Написи на рушниках, які масово робилися вишивальницями з кінця XIX ст. до середини XX ст., якраз є яскравим прикладом описаного щойно виду колективності – «колективного творення в часі». Нерідко одні й ті ж вишиті сюжети переосмислювали відповідно до нових історичних подій, що відбувалися на той час.

Що ж до анонімності, то її М. Рильський і зовсім відкидає як нібито невіддільну ознаку народної творчості. Як свідчить зібраний матеріал, рушники з написами часто підписані самими вишивальницями (ім'ям, ім'ям і прізвищем або ж ініціалами). Але це не заперечує фольклорності цих вишитих текстів. Те ж саме стосується й усності як ознаки фольклору.

У цьому контексті процитуємо знову міркування Максима Рильського: «Давнішими дослідниками визначались як істотні ознаки фольклору масовість його побутування і усність його творення та передачі. Щодо масовості побутування, то це прикмета безсумнівна <...>. Передача народних словесних творів – звичайно, найчастіше (але не завжди <...>) у с н а <...>. Грані між фольклором і літературою стираються у нас так само, як стираються істотні грані між розумовою й фізичною працею, між селом і містом. Отже, усність творчого процесу в сучасній народній творчості – не обов'язкова <...>. Доводиться відкинути як нібито невід'ємну рису фольклору і його анонімність» [7, с. 70].

Та незважаючи на примітки І. Гончара про «переосмислення» друкованих взірців у народі і «надання запозиченням національного характеру» і зауваги М. Рильського про «засвоєння» і «редагування» літературних творів, у подальших дослідженнях поступово утверджувалася все ж таки думка саме про «копіювання» і негативний вплив таких «не справді народних» фольклорних творів, а не про закономірність і при-

родність процесів творення нових фольклорних форм. Як наслідок, одна з таких форм – вишиті написи на текстилі кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. – тривалий час була на периферії наукових зацікавлень і сьогодні лише починає викликати дослідницький інтерес (зокрема, 2016 року створений єдиний Інтерактивний показчик вишитих вербально-іконічних текстів, доступний наразі онлайн [3]) [1].

«Безглузді» постійні епітети – що це означає?

Записуючи й вивчаючи зразки народної творчості, сучасна фольклористика цікавиться не тільки самими її зразками, а й тим середовищем, в якому побутує той чи інший твір...

Максим Рильський

Розмірковування М. Рильського про «безглузді» постійні епітети (у деяких випадках), а також «оригінальні» («непостійні») епітети якраз таки стосуються жанрів давніх і добре вивчених, зокрема дум. Але ці ж самі характеристики ми можемо застосувати і до нових фольклорних явищ ХХ ст.

У праці «Героїчний епос українського народу» Максим Рильський розмірковує над поняттям постійного епітета у фольклорі: «Постійний епітет – могутній і стилістичний засіб; інколи, правда, він призводить і до безглуздості – наприклад, порада, що її дає мати дочці, жати «зеленеє жито» в українській пісні або ж «біле горло» у арапіна в пісні сербській» [6, с. 141].

На перший погляд, може видатися дивним, що вчений характеризував деякі постійні епітети такою лексемою, як «безглузді» (адже у побутовій мові це слово є стилістично забарвленим – із негативним відтінком). Але пригадаємо, що Максим Рильський, окрім своєї наукової, письменницької, організаторської діяльності, був ще і відомим перекладачем, а також

знавцем теорії перекладу. У цій сфері якнайкраще виявилось його розуміння глибинної суті природи постійних епітетів, специфіку яких він намагався максимально зберегти. Як перекладознавець-теоретик і перекладач-практик, зокрема іншомовних фольклорних творів, «він послідовно виступав проти буквалізму, тобто формального ставлення до оригіналу» [10, с. 33]. Тому слово «безглуздість», вжите М. Рильським відносно значень деяких постійних епітетів, також не варто розуміти буквально, а тим паче надавати йому у цьому контексті негативний смисл. «Безглузді» постійні епітети – це свого роду також епітет. Розтлумачити його можна приблизно так: «безглуздий» постійний епітет – дійсно безглуздий із погляду нашої звичайної побутової мови (адже не є доцільним рекомендувати «жати зеленее жито», так само оксюморном виглядає «біле горло арапина»), але такий, що має сенс із погляду фольклористики (адже це фольклорна формула, яку, як відомо, не можна розуміти у прямому значенні слів, із яких вона складається).

Так само фольклорними формулами є вишиті сюжети з написами, які часом намагаються трактувати буквально. Приміром, зображення хлопця з балалайкою на українському рушнику означає передусім «гуляння», а не дослівне значення «гра на балалайці». І аж зовсім «безглуздо» було б виводити національність цього персонажа на рушнику, судячи з особливостей його костюма чи музичного інструмента, адже вишивальниця, яка копіювала цей малюнок із друкованої схеми, переосмислювала його згідно зі своїм досвідом і вкладала в нього свої смисли.

Тому український рушник, що висить в українській хаті перед входними дверима, із зображенням «балалаечника» та українськомовним написом-запрошенням «Хто мою хату минає, тому щастя немає» є таким же «безглуздим» постійним епітетом, як і в наведених М. Рильським прикладах «біле гор-

ло» в арапина і «зеленеє жито» що, рекомендують жати, – тобто безглуздом із погляду побутової мови, але таким, що має сенс із фольклористичного погляду.

«Оригінальні» («непостійні») епітети – а вони існують?

Суперечки в фольклористиці, як і взагалі в науці, – звичайно, річ корисна. Але корисна тільки тоді, коли суперечників об'єднує одне спільне почуття – жадова правди.

Максим Рильський

Можливо, скептичність у визначенні вишитих вербально-візуальних творів кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. як саме фольклорних творів (яка подекуди зберігається в наукових колах) спричинена певною мірою ще й тим, що багато формул, які чітко простежуються саме у цих вишитих текстах, не є характерними для українського (та жодного іншого) фольклору загалом. Але це цілком нормально. На так звані «оригінальні» (або «непостійні») епітети свого часу звертав увагу Максим Рильський у вже згаданій праці «Героїчний епос українського народу»: «Гадаю, що слід би звернути увагу і на рису думової поетики, досі належно не вивчену, – оригінальні або, принаймні, непостійні епітети і образи, що належать, власне, творцям дум» [6, с. 141].

Якщо вже думи не були належно висвітлені на той період, то що вже казати про фольклорні новотвори або міський фольклор, про який М. Рильський також зазначав у статті «Словесна творчість українського радянського народу»: «Дослідницька робота над <...> зокрема фольклором міським <...> зовсім ще не розглянута у нас на належну широчінь» [8, с. 98]. Тому якщо, приміром, образ балалаечника на українському рушнику викликає у нас першу негативну реакцію, то це не привід сперечатися про його доречність (бо він об'єктивно є – і це не

поодинокий випадок, а фольклорний феномен), а привід реально збирати і вивчати це явище. Та якщо нам видаються певні фольклорні явища «дивними», «нетиповими», «несправжніми», «спотвореними», то одна з причин цього може бути у їхній недослідженості або нашому низькому ступені обізнаності з ними.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Волковічер Т. М. Вербальні тексти у народній вишивці кінця XIX – першої половини XX ст.: генеза, семантика, прагматика: [Монографія] / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2019. 173 с.
2. Гончар І. Доля на рушникові. *Україна*. 1988. № 21. С. 24–28.
3. Епіграфічна вишивка. Інтерактивний електронний покажчик фольклорних форм / Т. М. Волковічер; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2016. URL : <http://volkovicher.com> (дата створення: 18.07.2016).
4. Пчілка Олена (Косач О.). Українські узори. Новоград-Волинський, 2007. 16 с. (Відновл. з видання 1927 р.).
5. Рильський М. Вступ до книги «Українська народна поетична творчість. Дожовтневий період». Київ, 1958. Т. 1 : Поезія 1907–1929. Проза 1911–1925. С. 5–24. *Зібрання творів у 20 т.* Київ: Наукова думка, 1987. Т. 16. С. 489–508.
6. Рильський М. Героїчний епос українського народу. *Зібрання творів у 20 т.* Київ: Наукова думка, 1987. Т. 16. С. 132–156.
7. Рильський М. Золоті розсипи народної мудрості. *Зібрання творів у 20 т.* Київ: Наукова думка, 1987. Т. 16. С. 64–82.
8. Рильський М. Словесна творчість українського радянського народу. *Зібрання творів у 20 т.* Київ : Наукова думка, 1987. Т. 16. С. 90–98.
9. Рильський М. Стан і завдання радянської фольклористики в світлі рішень XXII з'їзду КПРС. *Зібрання творів у 20 т.* Київ: Наукова думка, 1987. Т. 16 : Фольклористика. Теорія перекладу. Мовознавство. С. 489–508.
10. Руда Т. Грані великого таланту: Максим Рильський – поет, перекладач, учений: [Монографія]. Київ : Видавництво ІМФЕ, 2017. 144 с.

REFERENCES

1. VOLKOVICHER, Tetiana. *Verbal Texts in Folk Embroidery of the Late 19th – the First Half of the 20th Century: Genesis, Semantics, Pragmatics*. A Monograph. Kyiv: SPE “Publishers” ‘Scientific Thought’ of the NAS of Ukraine”, 2019, 173 pp. [in Ukrainian].
2. HONCHAR, Ivan. Fate on the Rushnyk. *Ukraine*, 1988, no. 21, pp. 24–28 [in Ukrainian].
3. VOLKOVICHER, Tetiana. *Epigraphic Embroidery. Interactive Online Index of Folklore Forms*. NASU Maksym Rylskyi IASFE, 2016 [online]. Available from: <http://volkovicher.com> (created July, 18 2016) [in Ukrainian].
4. PCHILKA, Olena (KOSACH, Olena). *Ukrainian Patterns*. Novohrad-Volynskyi, 2007, 16 pp. (renewed from the edition of 1927) [in Ukrainian].
5. RYLSKYI, Maksym. Introduction to the Book «Ukrainian Folklore. Pre-October Period». In: *Maksym Rylskyi. Collected Works in Twenty Volumes*. Kyiv: Scientific Thought, 1983, vol. 1: Poetry of the 1907–1929. Prose of the 1911–1925, pp. 5–24; 1987, Vol. 16: Folkloristics. Theory of Translation. Linguistics, pp. 489–508 [in Ukrainian].
6. RYLSKYI, Maksym. Heroic Epos of Ukrainian People. In: *Maksym Rylskyi. Collected Works in Twenty Volumes*. Kyiv: Scientific Thought, 1987, vol. 16: Folkloristics. Theory of Translation. Linguistics, pp. 132–156 [in Ukrainian].
7. RYLSKYI, Maksym. Golden Placer of Folk Wisdom. In: *Maksym Rylskyi. Collected Works in Twenty Volumes*. Kyiv: Scientific Thought, 1987, vol. 16: Folkloristics. Theory of Translation. Linguistics, pp. 64–82 [in Ukrainian].
8. RYLSKYI, Maksym. Verbal Art of Ukrainian Soviet People. In: *Maksym Rylskyi. Collected Works in Twenty Volumes*. Kyiv: Scientific Thought, 1987, vol. 16: Folkloristics. Theory of Translation. Linguistics, pp. 90–98 [in Ukrainian].
9. RYLSKYI, Maksym. The State and Tasks of the Soviet Folkloristics in the Context of the 22nd Congress of the Communist Party of the Soviet Union. In: *Maksym Rylskyi. Collected Works in Twenty Volumes*. Kyiv: Scientific Thought, 1987, vol. 16: Folkloristics. Theory of Translation. Linguistics, pp. 106–122 [in Ukrainian].
10. RUDA, Tetiana. *Sides of the Great Talent: Maksym Rylskyi as a Poet, Translator, Scholar*. A Monograph. Kyiv: IASFE Publishers, 2017, 144 pp. [in Ukrainian].

SUMMARY

M. Rylskyi has insisted repeatedly on the necessity to pay attention not only to the ancient materials, but also to the new phenomena in Ukrainian folklore. His observations, such as «the older a song, a fairy tale or a legend is, the brighter are the eyes of the ancient materials lovers; the more a song, a fairy tale or a legend is nearer to our time, the less interest it arises among the fanciers» and conclusions that the new folklore creation process «is one of the most interesting issues for a researcher» are relevant today, despite their ideological implications of that period. M. Rylskyi's thoughts about «meaningless» constant epithets (in some cases), as well as «original» («not constant») epithets just concern to long-stated and well-known genres (particularly, *dumy*). However we can make an attempt to apply the same characteristics to the new folklore phenomena of the 20th century. As an example let us consider the phenomenon of inscriptions embroidering in textile (in the most cases, on the *rushnyks*). It is typical from the end of the 19th till the first half of the 20th century. The society has understood already the necessity to collect folk works at that time. Folklorists-collectors have recorded folk texts (including prototexts of the embroidered inscriptions) from the informants actively. However, these texts are performed only in the oral form. At the same time, almost immediately at the beginning of the tradition to embroider inscriptions on textile, it is marked both as something not worthy of serious scientific attention and also as something that can destroy folk culture, in the other words, as a de facto damaging scourge.

Therefore, M. Rylskyi's statement that «modern folklorists' priority task is to collect specific materials and observe everyday life – and then to make analysis of it» is really appropriate in this context.

Keywords: Maksym Rylskyi, new folklore phenomena of the 20th century, constant epithets, *rushnyk*, embroidered inscriptions.